

Бранислав Цветковић: ТРСАТСКИ РЕЛИКВИЈАР: историја, епиграфика, иконографија, Завичајни музеј „Јагодина“, Јагодина 2020, 211 страна; илустрације; прилози (временска линија, резиме на енглеском, списак илустрација, о аутору)

Историјско-епиграфско-иконографска студија *Трсацки реликвијар* посвећена је изучавању великог и сложеног позносредњовековног реликвијара који је у науци и публицистици познат још и као реликвијар Барбаре Франкопан. Он се од XVI века чува у фрањевачком самостану на Трсату, насељу које је данас спојено са градом Ријеком. Аутор студије, историчар уметности др Бранислав Цветковић, са широким интересовањима из области средњовековне уметности, годинама посвећено теренски истражује и, паралелно, организује ауторске и коауторске изложбе као кустос јагодинског Завичајног музеја, редовно објављујући своје резултате кроз монографске и студијске публикације. Монографија која је пред нама претходио је његов дугогодишњи рад

започет у трсатском самостану, а настављен у византолошком центру Дамбартон Оукс у Вашингтону, где је спровео опсежна студијска истраживања као поуздану основу својој расправи.

Наизглед само предмет високих уметничких квалитета и естетике у смислу ликовности и занатске обраде, Трсацки реликвијар је заправо слојевити култни предмет, који излази из уже сфере уметности и чије тумачење постаје кључ за разумевање друштвено-политичких прилика, верске пропаганде, традиције, континуитета снаге и економске моћи највишег српског племства, вере, али и љубави у доба последњег српског деспота Вука Гргуровића (†1485). Пред нама је књига којом нам истраживач какав је Бранислав Цветковић концептуално оставља могућности за даља тумачења на тему реликвијара, што је суштина сваког доброг истраживачког рада – да инспирише и мотивише. Овде је Цветковићев приступ систематичан, јасан, прецизан и објективан, што је допринело да монографија буде конципирана јединственом хронолошком структуром, од идеје самог истраживања, преко упознавања са темом, „филигранским“ представљањем предмета и његовог развоја, које читалац прати од најстаријих до најмлађих елемената и момента када сви делови постају једна сложена целина. Основни текст прате напомене са драгоценим подацима и најновијом референтном литературом, што је посебна вредност овог рада. Мноштво сабраног материјала подељено је у седамнаест изузетно илустрованих поглавља, од којих су поједина тако заокружена да би могла представљати и засебне целине.

Након уводних речи, у којима аутор даје основе назнаке о предмету истраживања, будући знатижељу и осећај неизвесности, књигу у најбољој традицији отвара језгровита синтеза посвећена

историји истраживања Трсацког реликвијара, његовој анализи, приликама и времену у коме је настајао, али и појму и типовима реликвијара, златарском умећу мајстора итд. Највреднијим се чини то што Цветковић непрестано поставља питања о пореклу одређених моштију, о путу односно поседу у ком су биле, о функцији и о условима који су утицали на то да се предмет нађе у трсатском фрањевачком самостану. С обзиром на то да реликвијар нема одговарајућих паралела у грађи, друго поглавље је посвећено увиду у култ реликвија, уз преглед типологије реликвијара у средњем веку. Посебно је занимљиво то што аутор у наслову другог поглавља даје три појма која заправо означавају *мошти* на латинском, грчком и старословенском, указујући на то да и у семантичком смислу постоје нијансе и да једино реч *мошти* има суштинско значење поштовања одуховљених телесних остатака светитељских тела. Реч *мошти* искључиво је коришћена на оковима реликвија Трсацког реликвијара. Специфично дизајниран, реликвијар обухвата 40 различитих моштију које су доступне вернику, те су могле бити дотакнуте, што и јесте била кључна разлика у односу на реликвијаре католичког круга, који су били заштићени прозирним поклопцима. Следеће поглавље је посвећено историографији, која у култовима светитеља и реликвијарним програмима с разлогом види значајан корпус извора првог реда. Реч је о сложеном феномену који одликује дуго трајање и без кога је тешко стећи целовиту представу о средњем веку као епохи. Аутор прати значајне изворе, публикације и истраживаче од XVI века до данас. У овом поглављу се, између осталог, помиње да су М. Шерцер и А. Копрчина заступале хипотезу о томе да је Трсацки реликвијар заснован на иконографији Лозе Јесејеве, чиме су настојале да апострофирају његово

западноевропско порекло. Ову хипотезу ће Б. Цветковић у следећим поглављима оспорити, уз аргументована образложења. Поглавље обилује фотографијама које презентују мноштво старијих публикација са истом темом.

Четврто поглавље, названо *Грађа*, представља ризницу у правом смислу речи. Изузетним фотографијама, и са макродетаљима, из више угла добијемо увид у сваки елемент реликвијара, чиме се читаоцу даје могућност доброг сагледавања и најситнијих појединости и урезаних текстова, а што не би било могуће запазити у изложбеној витрини. Управо је епиграфија кључ којим Цветковић предано врши анализе сваког знака, облика речи, контекста и својим пажљивим ишчитавањем успева да превазиђе пропусти ранијих истраживача, који се нису тако темељно бавили овом облашћу. Аутор је учини посебан напор да изradi дијаграме са идентификованим моштима и хронолошке дијаграме по групама окова, док је највећи део поглавља посвећен појединачним оковима. Приказ изгубљених делова дат је у форми цртежа рађених према цртежу из Главинићевог дела *Historia Tersattana* – најстаријег сачуваног извора за ову тему.

У петом делу књиге Цветковић креће у хронолошку опсервацију сваког реликвијара уклопљеног у целину Трсатског реликвијара. Овде је реч о најстаријим елементима, што не оставља место сумњи да су пре Вука Гргуровића и Барбаре Франкопан морали бити део ризнице Вукових родитеља и дедова. Бранковићи су били у прилици да преко Лазаревића наследе и неке од најцењенијих реликвија од Немањића. Даље, у шестом поглављу, аутор представља групу окова са моштима светитеља Арете, Јакова Алфејева, Јакова Персијанца и Григорија Богослова, проналазећи им блиске паралеле у позновизантијским реликвијарима и датује их у седму деценију XIV века. Такво датовање упућује на то да су припадали ранијим нараштајима српске владарске династије Бранковић. У наредном поглављу нашли су се нешто млађи реликвијари из XIV века, са моштима Светог Теодора Тирона и Светог Стефана Новог,

чији су окови и графија натписа изразито другачији у односу на остале. Осмо поглавље представља оков са моштима Светог Теодора Новог из око 1400. године са грчким натписом. Тај реликвијар је јединствени примерак моштију овог византијског новомученика и као такав има непроцењиву вредност, како историјску и духовну, тако и материјалну. Анализа уметничких и епиграфских одлика смештају овај оков у неки од солунских атељеа. Аутор га сматра изузетним и због тога што указује на то да је реликвијар наставио свој живот у новој генерацији Бранковића, односно да је наслеђен.

Следеће поглавље је посвећено панагијару и реликвијару Свете Ане. Панагијар је најлуксузнији део реликвијара, украшен драгим камењем и рељефном представом Богородице са Христом на вратанцима капсуле. Цветковић уочава да је иконографски пандан рељефном приказу на поклопцу разлистали крст на позадини панагијара. Бавећи се натписом на панагијару, који вишеслојно тумачи, установљава да деспотицу Барбару Франкопан не можемо посматрати изван православне вероисповести, бар током њеног брака са деспотом Вуком. Анализа реликвијара са моштима Свете Ане, са оковом на коме је натпис на старосрпском у ресавској редакцији, упућује аутора на потрагу за пореклом и на шире истраживање култа Свете Ане на западноевропском и на византијском подручју, да би и овај реликвијар повезао са периодом у којем је деспотица била у браку са деспотом Вуком.

Тема десетог поглавља је рад двојице златара-гравера који су крајем XV века оковали једанаест самосталних носача реликвија, а један од њих је извео навлаке на пекторалу, као и натпис на уској траци са обода. У наредном поглављу аутор се бави радом друге двојице златара, од којих је један извео оков за мошти Светог Вартоломеја. У натпису на том окову Барбара је названа *десјотивоицом*, што је необична варијанта титуле, па Цветковић претпоставља да је коришћена за удовицу. Такво тумачење води датовању окова из ове групе у доба после

деспотове смрти 1485. године. Није претерано оценити ово поглавље кључним, будући да је у њему реконструисан настанак сложеног реликвијара – све мошти које су биле приватне реликвије деспота Вука и деспотице Барбаре Франкопан обједињене су у велики реликвијар помоћу разгранатог и позлаћеног оквира у виду врежа бршљана. У неком часу је овај композитни реликвијар изузетне ликовности, налик орнаменту, добио дршку. Тај посебни моменат указује на нову намену реликвијара: он очигледно није више био предмет личне побожности, већ је добио репрезентативну културну функцију.

Последња развојна фаза Трсатског реликвијара, када су се на месту дршке нашле стопа и држач који носе реликвијар, изложена је у дванаестом поглављу. Стилске анализе нових елемената су довеле до закључка да би реликвијар могао добити садашњи облик око 1600. године. Новине су последица нове функције у обреду западне цркве, односно са могућом функцијом монстранце.

За одгонетање историје изузетно сложеног објекта какав је Трсатски реликвијар био је потребан предан, дуготрајан рад истраживача са великим искуством и знањем из различитих историјско-уметничких, религијских и културних сфера у ширем распону историјских периода, како би се пред нама наша једна оваква монографија. Посебно вредан, значајан и занимљив део књиге је синоптичка табела – временска линија формирања Трсатског реликвијара, којом аутор поентира и „затвара случај“, нудећи одличан предлог за изванредан сценарио. Поред студијског текста, писаног са очигледним даром за лакоћу језичког изражавања, несумњиво је да књига плени изузетним фото-материјалом, без кога би се ова особена материја тешко пратила. Као ризница великог истраживачког труда и изванредних резултата, ова монографија већ од часа своје појаве представља неизоставни део библиотеке сваког истраживача српске културе и уметности, али и оних који су њени љубитељи.

Ивана Ранковић Миладиновић